

IMAGINEA BANATULUI REFLECTATĂ DE UN DICȚIONAR ISTORICO-GEOGRAFIC DE LA SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA

Virgil Grădinaru

În 1786 apărea la Bratislava o lucrare ce conținea informații de natură istorică, geografică și economică referitoare și la provinciile românești Banat, Crișana și Maramureș, contribuind, în acest mod, la o mai bună cunoaștere a relațiilor de aici de către lumea Europei Centrale și Apusene.

Autorul acestei opere era *Johann Matthias Korabinsky* - vestit cartograf, născut la 23 Februarie 1740 la Eperjes (Slovacia). A fost profesor la Liceul din Bratislava și redactor al revistei „*Pressburgische Wochenblatt*”. Din puținele date biografice cunoscute² aflăm că în 1769 Korabinsky a efectuat o lungă călătorie în străinătate (este foarte probabil că a vizitat cu această ocazie Timișoara și Banatul). Ultima parte din viață și-a petrecut-o într-o situație materială precară; împăratul Iosif al II-lea, apreciindu-i activitatea desfășurată pe plan științific i-a acordat o pensie anuală de 440 de florini. S-a stins din viață la Bratislava (la 23 iulie 1811), lăsând posterității câteva lucrări cu caracter geografic, istoric și filologic³.

Dicționarul, purtând titlul *Geographisch-Historisches und Producten Lexicon von Ungarn in welchem die vorzuglichsten Oerter des Landes in alphabetischer ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Amgange angenehm sind, vorgestellt werden* (*Lexicon Geografic-Istoric și de produse al Ungariei, în care sunt prezentate localitățile mai importante ale țării în ordine alfabetică; este precizat locul și sunt date scurte informații care în societate sunt plăcute și folosite*), a fost tipărit în tipografia autorului în limba germană și însumează 858 de pagini. Sunt prezentate date referitoare la religia și naționalitatea locuitorilor, îndeletnicirile acestora, bogățiile naturale și vegetale, existența manufacturilor.

Pentru Banat autorul menționează că a folosit ca surse bibliografice lucrarea lui Francesco Grisellini⁴, hărțile gravate din colecția *Sam. Mikoviny* și hărți alcătuite de anonimi.

Johann Matthias Korabinsky tratează fiecare localitate în parte, în ordine alfabetică, oferindu-ne următoarele informații: poziția geografică a localității, comitatul în care se afla, populația pe naționalități (la cele mai importante), date

istorice, economice, existența bogățiilor minerale, agricole și naturale. În partea finală a *Introducerii* autorul prezintă și împărțirea politico-administrativă a Ungariei în acea perioadă. Printre orașele mari la acea vreme sunt menționate Timișoara, Caransebeș, Lugoj, Lipova, Vinga, Cenad și Schöndorf.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea existau în Banat 635 de localități⁵ cu o populație de aproximativ 500000 de suflete⁶, din care românii reprezentau 70%⁷.

Reiese din datele prezentate de autorul *Lexiconului* că marea majoritate a populației Banatului era formată din români, fapt constatat și de alți doi contemporani ai săi în lucrările lor⁸. Astfel, din totalul de 95 de localități unde este indicată și naționalitatea locuitorilor, 77 sunt românești, în celelalte 18 locuind, alături de români, și sârbi, germani și bulgari. Și harta militară întocmită între anii 1769-1772 constată numărul mare de așezări românești în Banat - 208 din totalul de 325 - putându-se remarca încă o dată „*caracterul masiv românesc al populației Banatului*”⁹.

Informațiile oferite de autor referitoare la satele locuite de românii bănățeni sunt preponderent de natură economică și geografică ceea ce face lucrarea importantă pentru cercetătorii istoriei acestei provincii. Referirile pe care autorul le face în legătură cu ocupațiile locuitorilor Banatului acum două veacuri și modul lor de viață, vin să completeze o parte din cele oferite de F. Grisellini și J. J. Ehrler în lucrările lor.

Așa, bunăoară, aflăm că românii aveau sate mari și frumoase, vestite prin pământul bun pentru agricultură (Bazoș, Beba, Beregsău, Dudeștii Vechi, Cerneteaz, Naidăș, Fibiș, Fiscut, Folia, Ghiroda, Ivanda, Hitiaș, Chișoda, Pădureni, Urseni, Murani, Jebel, Șiștarovăț, Seceani, Mehala, Utvin ș.a.). Redăm mai jos câteva din afirmațiile pe care Korabinsky le face asupra acestor sate:

Bazoș – „*Românii își desfășoară aici comerțul cu vite și piei de vite și completează această activitate comercială cu albinăritul. Nu le lipsește lemnul de construcție, pe care îl prelucrează pentru construcția de mori, căruțe, roți și alte necesități și îl și comercializează*”¹⁰.

Benec – „*...se află într-o vale între păduri. Locuitorii își agonisesc hrana din comerțul cu vite și lemn; produc și diferite unelte din lemn care sunt necesare în transport, în casă și în agricultură*”¹¹.

Beregsău – „*Valahii se ocupă cu creșterea animalelor, au pajiști frumoase și bune și îngrijesc albine*”¹².

Berini – „*...Valahii fac comerț cu piei și lână...*”¹³.

Buziaș – „*...Valahii trăiesc aici din porumb, au păduri frumoase de stejar și o mulțime de animale*”¹⁴.

Cenad – „...*Valahii fac comerț cu vite, cu piei de vite, au câmpii frumoase și cresc albine*”¹⁵.

Cerneteaz – „...*aflat lângă Valul Roman, populat cu valahi... Creșterea albinelor și agricultura se fac cu hârnicie*”¹⁶.

Drăgoiești – „...*un sfert de milă de la Sinersig sper N-V. Valahii care locuiesc în această localitate sunt neobișnuit de puternici, au mult lemn de construcție din care fac roți și alte unelte*”¹⁷.

Chesinț – „...*sat românesc în Banat, la ½ de milă de la Lipova sper S-V. Locuitorii fac comerț cu prune uscate și șlivoviță*...”¹⁸.

Ghiroda – „*Un sat românesc în Banat... Locuitorii își folosesc pământul îndeosebi pentru cultivarea pepenilor verzi, castraveților și piperului turcesc*...”¹⁹.

Căpăt – „...*Valahii sunt proprietarii multor păduri de stejar și se hrănesc din comerțul cu porci crescuți în crescătorii*”²⁰.

Racovița – „...*are români care cultivă porumb. În afară de albinărit, care se face cu hârnicie aici, se practică negoțul cu oi, vite, lână*...”²¹.

Jebel – „*Acest sat lung care este compus din 900 de case este locuit de valahi, care au agricultură frumoasă și grădini frumoase. În afară de acestea se ocupă cu creșterea boilor și a altor animale*...”²².

Semnificative pentru frumusețea și bogăția satelor românești bănățene sunt sumele plătite la licitațiile organizate de Curtea din Viena între anii 1781 – 1782, când multe dintre acestea au fost vândute unor persoane particulare. Pentru a ilustra aceasta, dăm în continuare, câteva cifre selectate din informațiile pe care ni le oferă autorul *Lexiconului*... : (dăm în ordine, numele localității, anul și suma pentru care a fost vândută): Beba - 1781 - 229.300 florini²³; Dudeștii Vechi - 1782 - 151.000 florini²⁴; Fiscut - 1781 - 42.000 fl.²⁵; Folia - 1782 - 45.050 fl.²⁶; Ivanda - 1781 - 48.000 fl.²⁷; Murani - 1781 - 62.000 guldeni²⁸; Moșnița - 1781 - 70.000 fl.²⁹ și lista poate continua cu alte exemple.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor Banatului la acea vreme erau cele tradiționale - agricultura, creșterea animalelor și apicultura, aceasta din urmă nelipsind din nici un sat. La acestea se adaugă grădinaritul, pomicultura și viticultura (îndeosebi în zonele de deal și munte), comerțul cu lemn, vite, cereale și sare. Se cultivau cereale, porumb³⁰ (folosit frecvent în alimentație), legume, în, cîneapă și tutun. Animalele erau destinate îndeosebi comerțului.

Vestiți erau românii agricultori din Jebel, Cerneteaz, Firiteaz, Pădureni, Murani, Remetea Mare, Sacoșul Turcesc, Șag, Stamora Română ș.a., dar și cei care se ocupau cu creșterea animalelor la Bazoș, Becicherecu Mic, Beregsău, Duboz, Ianova, Chebereș, Obad, Șiștarovăț.

În regimul alimentar cotidian al românilor bănăţeni porumbul era nelipsit. Din acesta se prepara „melaiul” care era foarte apreciat de autohtoni şi despre carea autorul *Lexiconului* ... afirmă că: „*melai se numeşte la valahi făina de porumb şi mămăliga - fiertura din această făină, care în Banat le serveşte valahilor drept hrană, din care ei se fac tari şi trăiesc mult*”³¹ (s.n. V.G.).

Şi Korabinsky remarcă prezenţa urmelor civilizaţiei romane în această provincie, vestigii ale unui trecut glorios care dovedesc originea romană a poporului român. Aşa bunăoară, şi el aminteşte de prezenţa celor trei Valuri Romane care erau dispuse de la nord spre sud, în partea centrală şi vestică a Banatului, după cum urmează: primul val pornea de la sudul Mureşului şi trecea prin satele Chesinţ - Remetea - Urseni - Sculea - Borda - Jamu Mic - Virşet (Serbia). Al doilea urma linia: Seceani - Cerneteaz - vest de Timisoara - Şag - Pădureni - Deta - Denta - Vatina (Serbia), iar al treilea trecea la vest de Timişoara pe direcţia Biled - Iecea Mică.

Despre localitatea Mehadia se afirmă că: „... este însemnată în parte pentru băile calde, în parte pentru numeroasele antichităţi şi inscripţii romane”³².

Oraşului Timişoara autorul îi consacră opt pagini în lucrarea sa³³, aceasta dovedind importanţa pe care o dobândise urbea de pe Bega spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. Deşi unele informaţii sunt preluate din lucrarea lui Griselin, totuşi o mare pondere deţin cele inedite care ne ajută să reconstituim viaţa acestei aşezări citadine aşa cum se desfăşura ea în urmă cu două veacuri. Aflăm astfel că măsurile luate şi munca populaţiei au avut ca efect imediat dezvoltarea industriei manufacturiere şi mai apoi dezvoltarea economică şi comercială a oraşului. În cartierul Fabrică îşi aveau sediul numeroşi meseriaşi, aici se aflau depozite pentru mărfuri, fabrica de bere, numeroase hanuri precum şi o cofetărie numită „Păunul de aur”. De altfel, Korabinsky, spre deosebire de Griselin, ne oferă numele tuturor localităţilor din Timişoara acelor timpuri. Aflăm astfel că în perimetrul vechii cetăţi se aflau hanurile „Leul”, „Cerbul”, „Strugurele”, hanul „Trompeţilor”, „Trei Coroane”, „Cununa”, precum şi cofetăria „Casino”.

Despre oraşul propriu-zis se afirmă că era nou construit, având străzi drepte, case mari şi frumoase, interiorul lui fiind construit după model olandez. Aflăm, în continuare, că aerul deschis prin meterezele cetăţii, şanţurile de apă, precum şi canalul ce curge pe dinaintea şi care în timpul verii seca, făceau oraşul un popas plăcut în sezonul estival. Prin canalizarea apei din cartierul Fabrică se îndepărtau mirosurile neplăcute, oamenii putându-se bucura de apă proaspătă şi curată. Sunt amintite cele trei porţi ale oraşului care, la cea, vreme, seara, după o anumită oră, erau închise, doar cea a Petrovaradinului rămânând două ore mai mult deschisă pentru eventualii călători întârziaţi. Ulterior, dipărând pericolul otoman,

comandantul cetății a ordonat să fie lăsate deschise peste noapte și alte porți, îndeosebi în timpul carnavalului, poarta Vienei funcționând continuu.

Casele construite de ingineri străini întrețineau frumusețea orașului. În piața centrală se aflau palatul guvernatorului Banatului, sediul gărzii principale, cancelaria ofițerilor constructori și sediul sfatului german. În această clădire din urmă menționată se țineau adunările consiliului orășenesc, iar sala era destinată balurilor în timpul carnavalului (*Faschingszeit*).

Pe locul unde înainte se afla o baltă a fost construită biserica închinată Sfântului Georg (Domul romano-catolic). În apropierea acestui lăcaș de cult se afla Casa Comitatului unde locuiau viceprimarul și administratorul regal - von Orzy. Printre clădirile ce impresionau vizitatorul prin frumusețea lor sunt enumerate: casa baronului Püchler aflată lângă poarta Vienei, biserica de rit grecesc (Protopopiatul sârbesc), cele două mănăstiri ale franciscanilor și mănăstirea fraților misericordieni.

În apropierea spitalului militar se afla sediul teatrului³⁵ rascian care găzduia spectacole de teatru și balurile societății timișorene din acea vreme. În apropierea teatrului era situat așa-numitul turn al lui Eugeniu de Savoya - prima casă a orașului nou construit. În interiorul spitalului orășenesc se afla și sediul poștei, iar clădirea episcopală - oficiul de sare.

Orașul propriu-zis era alcătuit din 153 de case. În fața fiecărei porți orășenești se afla câte un cartier. Despre cartierul Iosefin (*Josephstadt*) se spune că era foarte frumos, avea străzi foarte largi și pomi în fața caselor. Vara, când căldura devenea în oraș insuportabilă, protipendata timișoreană își muta sediul aici. Canalul construit în timpul împărătesei Maria Tereza era destinat comerțului, împărțind cartierul în două părți. Dintre localurile aflate aici sunt menționate „*Steaua de Aur*” și „*Vaporul*”.

În fața Porții Vienei se afla o pădure de vânătoare unde se aflau o stupărie și o mătăsărie imperială, bazele industriei sericicole fiind puse în timpul guvernării contelui Mercy. În zilele de sărbătoare și duminica în această pădure se organizau baluri în aer liber și serbări câmpenești³⁶.

Lucrarea este completată, în mod fericit, cu informații referitoare la coloniștii germani și la așezările întemeiate pentru aceștia. Aflăm, astfel, că pentru noii coloniști s-au înființat unele sate noi: Altringen în 1771, Biled în 1763, colonizat cu 252 de familii de coloniști germani; Freidorf înființat 1764, Grabați în 1763, Neudorf întemeiat în 1763 și colonizat cu 148 de familii; Schöndorf a fost întemeiat tot în această perioadă și colonizat cu 210 familii; Engelsbrun – înființat în 1765 de 109 familii; Ieccea Mare – colonizată în 1766 când au fost construite aici 82 de case pentru noii coloniști; Săcălaz – colonizat cu 300 de familii germane în

1763; Wisenheid – colonizat în 1772 cu germani cărora li s-au construit 100 de case noi.

Prezentăm, în continuare câteva date culese la întâmplare din lucrare pentru a ilustra hărnicia și priceperea noilor coloniști care, prin munca lor, au contribuit și ei la prosperitatea Banatului³⁷.

Aradu Nou – „*comerțul cu lemne, îndeosebi scânduri și bârne aduse pe Mureș din Transilvania și agricultura procura oamenilor hrană*”;

Bruckenau – „*aflată pe vârful Valului Roman aproape de Murani. Are pământ bun pentru agricultură și se cultiva viță de vie*”;

Guttenbrun – „*aflată la vest de Lipova, are ogoare frumoase, vii și locuitorii se ocupă și cu albinăritul*”;

Lipova – „*germanii de aici se îndeletnicesc cu comerțul, cultivă porumb, viță de vie, au livezi, cresc animale și se ocupă cu albinăritul*”;

Recaș – „*viticultura și agricultura constituiau ocupațiile de bază ale locuitorilor*”;

Săcălaz – „*aflat pe Canalul Bega; locuitorii cultivă tutun și se ocupă cu pomicultura și albinăritul*”;

Sasca Germană – „*locuitorii se ocupă cu mineritul, extrăgând argint și aur, precum și cu producerea varului*”.

Localitățile populate de germani erau mari, cu străzi ordonate și curate, constituind pentru privirea călătorului european o adevărată bucurie. Korabinsky nu ezită să-și manifeste admirația la adresa acestora. Bunăoară, despre Schöndorf afirmă că: „este o localitate exemplară ca așezare și nu se poate să nu privești cu plăcere harta acestei localități din *Istoria Banatului Timișoarei* a lui Griselini. Despre Guttenbrun spune că „este o localitate mare și frumoasă”³⁸. Aceleași aprecieri laudative sunt adresate și localităților Bruckenau, Giarmata, Timișoara, Arad. Hărnicia locuitorilor și bogăția prosperă a acestor sate au atras pe marii latifundiași, care au cumpărat o parte din acestea. Ca și în cazul satelor românești prezentăm și de această dată câteva dintre sumele mai reprezentative plătite la licitațiile organizate de Viena. Sînmihaiul German a fost vândut în 1782 pentru 101.550 florini; Giarmata – a fost vândută în 1781 pentru 90.426 fl.; Marienfeld a fost adjudecată, în 1781, pentru fabuloasa sumă de 700.000 florini, licitația începând, la prima strigare, cu 218.561 fl.

Parcurgând acest *Lexicon* ..., cititorii de la finele veacului al XVIII-lea aveau posibilitatea să-și facă o idee mai completă despre realitățile din această parte a Europei. Se poate afirma, fără teama de a greși, că în Banat curgea într-adevăr, acum două veacuri, lapte și miere! (vezi desele menționări despre albinărit și creșterea vitelor! n.n.). Acest fapt se datorează nu mai puțin și locuitorilor Banatului din acea vreme - români, sârbi, germani, bulgari, slovaci - care prin

priceperea și sânguința lor au reușit să facă din acest colț al fostei Monarhii Dunărene un teren înfloritor. Informațiile oferite de autor vin să completeze, în mod fericit cele cuprinse în alte lucrări ale epocii, întregind tabloul societății bănățene de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Prin informația pe care o cuprinde, lucrarea a contribuit la conturarea unei imagini veridice despre Banatul de acum două secole.

NOTE

¹. Titlul acesteia era: *Geographisch-Historisches und Producten Lexikon von Ungarn in welchem die vorzuglichsten Oerter des Landes in alphabetischer ordnung agegeben, ihre Lage bestimmt ...*; titlul în continuare cu traducere;

². *Révai Nagy Lexicon*, Budapeșt, 1915, vol. XII, p. 25;

³. Dăm aici lista celorlalte lucrări ale cartografului slovac:

a) *Atlas Regni Hungariae portatilis. Neue vollständige Darstellung des Königreich Ungarn auf LX Taffeln*, Viena, 1804 (*Atlasul portabil al regatului Ungariei. O descriere nouă, completă a regatului Ungariei pe 60 de hărți*, trad. noastră, V.G.);

b) *Almanach von Ungarn*, Viena și Bratislava, 1778;

c) *Beschreibung des Kön. Freistadt Pressburg (Descrierea orașului liber regesc Bratislava*, trad. noastră, V.G.), Praga, 1781;

d) *Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuch (Încercare de mic dicționar turcesc*, trad. noastră, V.G.), fără loc, 1788;

e) *Geographisch-Historisches und Producten Lexikon...* (în text), Bratislava, 1786.

⁴. F. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (prima ediție, 1780);

⁵. Nicolae M. Pop, *Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea*, Timișoara, 1942, p. 7;

⁶. *Ibidem*;

⁷. *Ibidem*; referitor la evoluția demografică a Banatului vezi și studiul nostru, *Câteva considerații referitoare la populația Banatului în anul 1825*, în *AnB*, SN, Arheologie-Istorie, Timișoara, V/1997, pp. 315-325;

⁸. Grisellini, *op. cit.*, passim și Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini și până în prezent*, 1774, Ed. Facla Timișoara, 1982 (ed. Costin Feneșan);

⁹. Nicolae M. Pop, *op. cit.*, p. 7;

¹⁰. J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 36;

¹¹. *Ibidem*, p. 47;

¹². *Ibidem*, p. 49;

¹³. *Ibidem*, p. 51;

¹⁴. *Ibidem*, p. 80;

¹⁵. *Ibidem*, p. 86;

¹⁶. *Ibidem*, p. 95;

¹⁷. *Ibidem*, p. 129;

¹⁸. *Ibidem*, p. 199;

¹⁹. *Ibidem*, p. 201;

²⁰. *Ibidem*, p. 296;

²¹. *Ibidem*, p. 594;

^{22.} *Ibidem*, p. 657;

^{23.} *Ibidem*, p. 63;

^{24.} *Ibidem*, p. 53;

^{25.} *Ibidem*, p. 159;

^{26.} *Ibidem*, p. 179;

^{27.} *Ibidem*, p. 266;

^{28.} *Ibidem*, p. 432;

^{29.} *Ibidem*, p. 428;

^{30.} Introdus în Țările Române în sec. al XVII-lea, porumbul va ajunge în secolul următor să fie foarte răsândit, înlocuind tot mai mult meiul și grâul în alimentația populației (cf. Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Ed. Albatros, f.a., f. loc, pp. 125-126;

^{31.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 395;

^{32.} *Ibidem*, p. 407;

^{33.} *Ibidem*, pp. 752-760;

^{34.} *Ibidem*, p. 754;

^{35.} Pentru începuturile activității teatrale în orașul de pe Bega, vezi Maria Pechtol, *Thalia in Temeswar*, Ed. Kriterion, București, 1972;

^{36.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 755;

* Nota autorului: Din păcate, în timpul strămutării în străinătate a subsemnatului, o parte din notele referitoare la satele colonizate de germani au fost pierdute. Înșiruirea în ordine alfabetică a localităților în *Lexicon* face însă facilă reperarea lor de către cititor;

^{37.} J. M. Korabinsky, *op. cit.*, p. 684;

^{38.} *Ibidem*, p. 214.

DAS BILD DES BANATES IN EINEM HISTORISCH-GEOGRAPHISCHEN LEXIKON VOM ENDE DES 18. JH.

Zusammenfassung

Unter dem Titel *Geographisch-Historisches und Producten lexicon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben...* erschien in Pressburg (Bratislava) ein Handbuch in der Stärke von über 800 Seiten, das sich zum Ziel gesetzt hatte, die Komitate des Landes und die bedeutendsten Ortschaften - Städte und Dörfer in einer Komplexbeschreibung vorzustellen. Das Lexikon aus dem Jahr 1786 gründet auf offizielle Quellen auf dem gestochenen Kartenwerke aus der Sammlung Sam. Mikowny, in Falle des Banats auch die Karte Griselinis. Im Unterschied zu den

übringen Banatbeschreibungen des 18. Jhdts. Vermittelt Korabinsky keine geographische, historische oder wirtschaftliche Gesamtschau der Provinz, jede Ortschaft von Interesse wird getrennt vorgestellt. Von besonderem Interesse sind seine Angaben über den materiellen Wert der einzelnen Dörfer.

Temeswar zählt zu den Städten die von Autor des Lexikons breit behandelt werden. Die Beschreibung liest sich wie ein Reisebericht, zweckdienliche Hinweise für ortsfremde, genaue Angaben über sehenswerte Gebäude, hervorstechende wirtschaftliche soziale und kulturelle Einrichtungen werden geliefert. Und nicht zuletzt finden sich interessante Angaben über die in der Festung und in den Vorstädten lebenden Nationalitäten, über ihre Traditionen und Eigenschaften.